

MITHRAS RELIEFTÖREDÉK A BALATON-FELVIDÉKRŐL

A 71. számú országút melletti Rozgonyi házban (Aszófő, Tihanyi út 21.) régóta lappangó relief-töredékre hívták fel a veszprémi Bakonyi Múzeum Aszófőn leletmentő munkatársainak a figyelmét. Rozgonyi Imre elbeszélése szerint a kő eredeti lelőhelye Nagyvázsöny vagy Dörgicse lehetett.¹

A töredéket az aszófői ház udvaráról 1979-ben szállítottuk be a múzeumba.²

A homokkőből készült reliefes táblából a teljes kép bal alsó negyedénél valamivel nagyobb részlet maradt meg. A töredék alsó, bal széle egyenesen levágott. A képsíknál magasabban, a relieffel szinte azonos magasságban kiképzett széle a bal peremmel együtt keretezi a figurális jelenetet. A bal oldali keret tagolt, lépcsőzetes megmunkálású, külső oldalán csekély mélységű vajat figyelhető meg. A sarkon a perem hiányos. A relief jobb oldala ferdén, felül nyújtott „L” alakban törött. Hátoldala nincs kidolgozva.

A töredék legnagyobb magassága: 43 cm, szélessége: 31,3 cm, vastagsága: 14,2 cm, ill. alul 13,2 cm.

A reliefen egy állat hátsó felére szorult, félig ülő helyzetben ábrázolt tunicás-köpenyes alakot faragtak ki. Jobb karja erősen behajlított, csuklóból hiányzik. Könyöke a ruha előtt kezdődik. A jelenet többi részleténél laposabban faragott köpenye a könyökig ér, takarja a felső kart és alulról induló íves redőkben a keret széléig emelkedik. A párhuzamos bevágásokkal jelzett ruharedőjű, alul hegyesszögben végződő tunicát öv osztja. Az övvel osztott tunica redőinek leegyszerűsített ábrázolása miatt a felső és az alsó rész vájatai nem egymás folytatásaiban futnak tovább. A jobb láb enyhén hajlítva a keret felé nyúlik. Nem részletezett lábfeje az oldalsó keret alsó szegélyére került. Az állat oldalára felhúzott bal lábából csak a tunica alól induló comb kis részlete, ill. a lábfej és a boka indítása maradt meg.

Az állat nyúlánkabb hátsó feléből a lapos has részlete, a két hátsó láb, ill. a farok részlete maradt meg. A jobb hátsó láb részben párhuzamos az állaton ülő alak jobb combjával, bal hátsó lába hegyesszögben hajlítva és az alsó keretre támaszkodik. A lágyéktáj szinte alulnézetben ábrázolt. A vékony farok közvetlenül a figura jobb combja mellett, a tunica alól indul, szögben törik és kissé elkeskenyedve ábrázolása megszakad az oldalsó keretnél. A figura bal lábfeje alatti, nem részletezett domború faragásban,

amelyből középtájon egy enyhén hegyesszögben forduló és talán ollószzerűen végződő farok (?) indul, skorpiót ismerhetünk fel. A bikára utaló nemi jellegek a kőn nem látszanak, vagy a domború, részletezetlen faragvánnyal azonosíthatók. Ez utóbbi esetben azonban a skorpióból csak a visszahajló farokrész figyelhető meg.

A fenti leírásból kitűnik, hogy a Balaton-felvidéken előkerült relief-töredéket Mithras tauroktonos ábrázolásként azonosítottuk. A kőfaragásból, a méretezésből, a jelenet elhelyezéséből adódó torzulás, a kevésbé gyakorlott kivitelezés (pl. az alak és az állat arányai, a farok befejezetlensége és kerettel való lezárása, a lágyéktáj kiképzése, a kísérő állat megformálása) nem mond ellent a jelenet ilyen értelmezésének.

A megmaradt töredéken is azonnal feltűnik a bikaölő Mithras jelenetek jellegzetes kísérőalakjainak a dadophoroknak, valamint a kígyónak a hiánya. Cautes és Cautopates önállóan megjelenő szobrai arra a gyakorlatra utalnak, amelynél az egyszerűbb megoldású főjelenet jobb és bal oldalán a dadophorokat külön állították fel.³ Az aquincumi megoldáshoz hasonló szobroknál ez a fajta elrendezés általánosnak tekinthető,⁴ de a faragott táblánál is többször előfordul.⁵

A kígyó hiányával és szerepével a bikaölő jelenetben Nagy Tibor behatóan foglalkozott. A kígyó eredetileg nem tartozott az őstípushoz, járulékos elemként később került a jelenetbe,⁶ így meglehetősen gyakran hiányzik pl. a Duna-völgyi emlékeken is. A jelenetek egy részén azonban a kígyót a mellő lábak közelében ábrázolták,⁷ így Balaton-felvidéki darabunk kígyója is elérhető volna a hiányzó részekben. A kígyó-kérdéshez hasonlóan nem lehet eldönteni a kutyának, ill. általában a köpeny szélén,⁸ vagy a kereten ábrázolt hollónak a pontos helyét és formáját.⁹

A relief keretezése kizárja az alsó és oldalsó jelenetek összefüggő csatlakozását. A derékszögű alsó keretezés leginkább a téglalap alakú, ill. téglalapon belül architektonikus, esetleg félköríves kiképzésű, vagy felül íves záródású Mithras táblákhoz vezet. Az utóbbiak arra a barlangra utalnak, ahol a bika megölése a mítosz szerint lezajlik. A barlang felett általánosan megjelenített Sol és Luna feje, mellképe Mithras táblánkon is nyilvánvalóan szerepelt.¹⁰

Töredékünk alsó, egyenes levágású kerete alapján a reliefet akár a Stix-Neusiedl-ihoz hasonló feliratos bázisra is állíthaták,¹¹ bár ennek még töredékét sem sikerült eddig megtalálnunk.

1. ábra. Fényképfelvétel a relieftöredékről

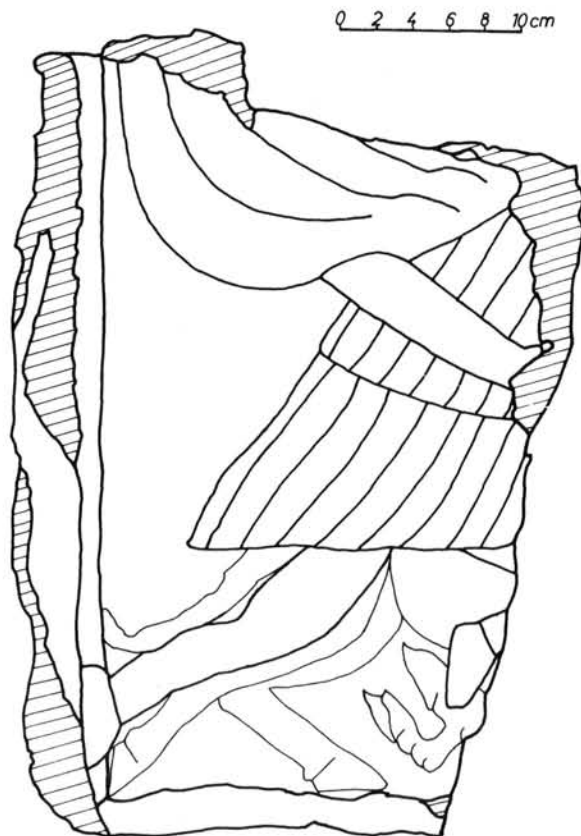
Abb. 1. Eine Fotoaufnahme vom Reliefsfragment

A derékszögű alsó keretezés egyaránt lehetővé teszi, hogy reliefünket, függetlenül a dadophorok meglététől vagy hiányától, a Leroy A. Campbell által javasolt csoportosítás akár I., akár VI. típusába sorolhassuk. A két típusba pannóniai darabokon kívül, egyéb Duna vidéki, itáliai, sőt hedernheimi darabok is tartoznak.¹²

A bikaölés jelenetét vizsgálva Nagy Tibor négy változatot különített el a bika pozíciója, ill. Mithras és a bika viszonya alapján.¹³ A bika valamennyi emléken jobbra néz. Az eltérések főleg abból adódnak, hogy a bika a jelenetben már földre kényszerített helyzetben fekszik-e, hátsó lába már szinte a kerettel párhuzamosan nyúlik-e el, vagy éppen hátsó lábain még állva mellső lábaival ágaskodik, vagy hátsó lábával még lépni, ill. leroskadni készül-e?

A 3., Rajna-vidéki változat és a 4., Róma városinak nevezett változat között nincs éles különbség, hiszen egyik csoportban sem került még a bika a földre, mégis a Nagy T. által ennek a változatnak az ismérveként megjelölt tétova előre-lépésben, a jobb láb leszorításában relieftöredékünkön inkább a 4. változat jegyeit fedezhetjük fel.¹⁴

A Nagy T. féle változatok ábrázolásain Germaniától Moesiáig a skorpiót a két hátsó láb között, vagy a bal lábon helyezték el.¹⁵ A Bala-

2. ábra. A relieftöredék vonalas rajza

Abb. 2. Strichzeichnung vom Reliefsfragment

ton-felvidékivel együtt, a skorpió elhelyezésében, kivételt képező daciai és moesiai példányokon¹⁶ viszont nem párhuzamos a bika hátsó lábainak indítása.

A bika megtörő bal lábának hajlásszöge, a kidolgozás életszerűsége inkább a germániai felfogással mutat rokonságot.¹⁷

Mithras kissé esetlenül megformált alakja, félig ülő vagy térdelő helyzetben a bikán, egészen hátracsúszott. Ez a fajta elrendezés nem szokatlan Pannoniában, ettől Ny-ra, D-re, DK-re, beleértve a római darabokat is, ahol a bika farka szinte a tunica alól indul.¹⁸ A szokatlanul hátrahúzott könyöknek is akadnak párhuzamai, ha nem is teljesen azonos megformálásban.¹⁹ A tunica alól kilátszó, oldalnézetből ábrázolt, felhúzott bal láb egyszerűen megmunkált. Rövidülve megjelentetett, vagy rézsütös talpkialakítású változataival, ugyancsak Rómát is beleértve Ny-Európától a Balkánig találkozhatunk.²⁰

Nagy T. a paksi Mithras-jelenet tárgyalásakor már kifejtette, hogy elsősorban az itáliai és a kelet-Duna-vidéki emlékegyaj sajátossága a tau-roktonos csoportból a kígyó kimaradása. Ha figyelembe vesszük a korábban már említett lehetőséget, hogy a kígyót a bika mellső lába közelében is elhelyezhették, valamint a germániai leletanyagnál a bika hátsó lábainak kiala-

kitásában való hasonlóságot, akkor a Balatonfelvidéknek egy olyan Mithras emlékeről beszélhetünk, amelyen a Róma városi hatások mellett a nyugati, a közép- és kelet-Duna vidéki részletek egyszerűbb kivitelben jelennek meg.

Mithras tunicájának hegyesszögű kialakításával és a ruharedők mélyebben árkolt, ferdén futó, párhuzamos ábrázolásával a II—III. század Attis alakjainál találkozunk.²¹ Az aquincumi²² sírkő áldozati jelenetében kifaragottak ruharedői, az intercisai sírkövek²³, vagy a brigetioiak ruharedőinek megmunkálása²⁴ már a III. század első felére, közepére utalnak.

A budaörsi, III. század első felére keltezett²⁵ Mithras jelenet Cutopatesének ruharedőit némiképpen rokoníthatjuk a mi darabunkéval.

Összegezve, Tóth István Fertőrákossal kapcsolatban kifejtett gondolataival együtt elmondhatjuk, hogy a bikaölő Mithras jelenetet ábrázoló kőtöredékünk akkor keletkezett, amikor a Mithras vallás általánosan népszerű kultusszá vált²⁶, és már nagy mennyiségben készültek a kultusz, ill. fogadalmi képek, és amikor a Mithras hívők számára sokszor csak jelzésszerű ábrázolás is kifejezte már a lényegét.²⁷

A MRT 2. Rómer Flórisra és a Vas megyei Régészeti Egylet 1883-as évről szóló jelentésére hivatkozva megemlíti, hogy Dörgicsén egy

Mithras ólom-relief került elő.²⁸ A Vas megyei Régészeti Egylet jelentésének 722. tárgya: egy „ép, hossz. 95, sz. 8 cm, v. 2—3 m. m.,” ólom Mithras relief, amelyet Pelargus János adományozott a szombathelyi múzeumnak.²⁹

A tárgyalt homokkő Mithras töredékünk lelőhelyéül a találó, Rozgonyi Imre Nagyvázsont, ill. Dörgicsét jelölte meg. A két helység nem fekszik nagy távolságra egymástól ahhoz, hogy az ólomtábla és kövünk alapján Dörgicse térségében egy Mithraeumot feltételezhessünk, bár Cumont megjegyzi, hogy a táblácskákat „Mithras hívői nemcsak, mint áldozati emlékeket templomokban helyezték el, de házaikban, lakásukban is fölállították.”³⁰

Tóth Endre az ólomtáblácskát, anyaga és mérete alapján inkább a Dunai lovasistenség kultusz-emlékei közé sorolja.³¹

A Veszprém megyei, Mithrasszal valóban vagy kevésbé meggyőzően kapcsolatba hozható emlékek sorát 1970-ben Dax Margit Balatonfűzfőn egy agyagrelief frigiai sapkás fej, lófej és egyéb töredékeivel gazdagította.³²

Dörgicsét (Nagyvázsony) Balatonfűzfővel és Sárkeszivel összekötve egy olyan rézsütös irányú vonalat kapunk, amelynek Budapest előtt másik végpontja, Budaörsnél szintén egy Mithras kövel van jelezve.³³

JEGYZETEK

Rövidítések — Abkürzungen

- Abramić*, 1925. = *Abramić*, M.: Poetovio. Führer durch die Denkmäler der römischen Stadt. Wien 1925. 200 p.
- Barkóczi*, 1951. = *Barkóczi*, L.: Brigetio. Diss. Pann. Ser. II. No. 22. Bp. 1951. 79 p.
- Campbell*, 1954—55. = *Campbell Leroy*, A.: Typology of Mithraic Tauroctones. Berytus 11. 1954—55. 1—61.
- Campbell*, 1968. = *Campbell Leroy*, A.: Mithraic iconography and ideology. Leiden 1968. 444 p.
- Cumont*, 1893. = *Cumont*, F.: Mithras emlékek Magyarországon. Arch Ért. 13. 1893. 289—299.
- Erdélyi*, 1954. = *Erdélyi*, G.: Köemlékek. in *Intercisa I. Acta Arch Hung.* 33. 1954. 143—193., 233—276.
- Erdélyi*, 1974. = *Erdélyi*, G.: A római kőfaragás és kőszobrászat Magyarországon. Bp. 1974. 208 p.
- MRT 2.* = Magyarország Régészeti Topográfiája 2. A veszprémi járás. Bp. 1969. 340 p.
- Nagy*, 1945. = *Nagy*, L.: Egy pincelelet az aquincumi polgárvárosban. BpRég. 14. 1945. 155—202.
- Nagy*, 1950. = *Nagy*, T.: A sárkeszi Mithraeum és az aquincumi Mithra-emlékek. BpRég. 15. 1950. 45—120.
- Nagy*, 1958. = *Nagy*, T.: A paksi Mithras dombormű. Arch Ért. 85. 1958. 7—17.
- Nagy*, 1958/a. = *Nagy*, T.: Das Mithras-Relief von Paks. AAnt. 6. 1958. 407—431.
- RIU 2.* = *Barkóczi*, L.—*Mócsy*, A.: Die römischen Inschriften Ungarns. Bp. 1976. 358 p.
- Saxl*, 1931. = *Saxl*, F.: Mithras. Typengeschichtliche Untersuchungen. Berlin 1931. 125 p.
- Szilágyi*, 1943. = *Szilágyi*, J.: Az aquincumi múzeum kutatásai és gyarapodása az 1936—1942 évek folyamán. BpRég. 13. 1943. 338—357.
- Szilágyi*, 1956. = *Szilágyi*, J.: Aquincum. Bp. 1956. 136 p.
- Tóth*, 1971. = *Tóth*, I.: A fertőrákosi Mithraeum. Soproni Szemle 25. 1971. 214—226., 322—334.
- Vermaseren* 1956. = *Vermaseren*, M. J.: Corpus inscriptionum et monumentorum religionis Mithraicae. I. Hagae 1956. 366 p.
- Vermaseren*, 1960. = *Vermaseren*, M. J.: Corpus inscriptionum et monumentorum religionis Mithraicae. II. Hagae 1960. 448 p.
- Vermaseren*, 1965. = *Vermaseren*, M. J.: Mithras. Geschichte eines Kultes. Stuttgart 1965. 158 p.
1. *Palágyi S.*—*László P.* Rég. Füz. I. Ser. 1. No. 33. 1980. 27., Veszprémi Bakonyi Múzeum, Ltsz. 79. 10. 1.
2. A kő megszerzésében *Gáspár D.* és *László P.* is részt vett.
3. *Pl. Brigetio-Barkóczi*, 1951. XLV. t. 1., 2.
4. *Cumont*, 1893. 293., *Szilágyi*, 1956. LXX. t.
5. *Nagy*, 1958. 8., *Vermaseren*, 1960. Fig. 440.
6. *Nagy*, 1950. 57.
7. *Campbell*, 1968. Pl. XIII. = *Vermaseren*, 1956. Fig. 122., *Vermaseren*, 1960. Fig. 462.
8. *Campbell*, 1968. Pl. XIII., *Vermaseren*, 1960. Fig. 347.
9. *Vermaseren*, 1965. 56.
10. *Pl. a paksi rekonstrukciós kísérlet* — *Nagy*, 1958/a. Abb. 4., és az emlékek egész sora.
11. *Nagy*, 1958. 9. 1. kép
12. *Campbell*, 1954—55. 10., 13—14., 45—50., 52—53.
13. *Nagy*, 1958. 13.
14. *Pl. a paksit is ebbe a csoportba sorolja* — *Nagy*, 1958/b., 415., *Nagy*, 1958. 13.
15. *Hedderheim*, *Brigetio*, *Jajce*, *Apulum*—*Vermaseren*, 1965. Abb. 10., *Vermaseren*, 1960. Fig. 448., 493., 514., *Aquincum*—*Szilágyi*, 1943. 347.
16. *Vermaseren*, 1960. Fig. 529., 625.
17. *Durnomagus*, *Aug. Raurica*, *Hedderheim*, — *Vermaseren*, 1960. Fig. 262., 358., *Vermaseren*, 1965. Abb. 10.
18. *Vermaseren*, 1960. Fig. 262., 413., 451., 486., 502., 560—61., 593., *Cumont*, 1893. 4—5. kép., *Campbell*, 1968. Pl. XIII. = *Vermaseren*, 1956. Fig. 122.
19. *Pl. Nagykovácsi*, *Modrič*, *Golubič*—*Vermaseren*, 1960. Fig. 452., 413., 498., *Mauls*—*Campbell*, 1968. Pl. XXVII.
20. *Pl. Campbell*, 1968. Pl. XIII. = *Vermaseren*, 1956. Fig. 122., *Campbell*, 1954—55. Pl. VII., *Vermaseren*, 1960. Fig. 358., 440., 452., 486., 488., 498., 529., 623., 624.
21. *Kékkút*—*RIU 2.* 15., No. 327. Abb. XXXI., *Intercisa*—*Erdélyi*, 1954. 80. sz., XLVI. t. 3.
22. *Nagy*, 1945. 170. 11. kép
23. *Erdélyi*, 1954. 18. sz.—XL. t. 3., 80. sz.—XLVI. t. 3. = *Erdélyi*, 1974. 49. 50. kép
24. *Barkóczi*, 1951. XLVIII. t.1., 37—38.
25. *Nagy*, 1950. 84—5.
26. *Tóth*, 1971. 324.
27. *Cumont*, 1893. 290.
28. *MRT 2.* 87. 18/xxx
29. *VRE Évi Jel.* 1884. 55. — megköszönöm *Medgyes Magdolna* és *Tóth Endre* szíves segítségét, akik megpróbálták a lelet nyomára akadni.
30. *Cumont*, 1893. 291.
31. *Tóth Endre* szóbeli közlése és lektori véleményének sorai.
32. *Dax M.* Rég. Füz. I. No. 24. 1971. 21—22.
33. *Nagy*, 1950. 84., 12. kép
Végül köszönetet mondok *Róka Lajos* és *Györgydeák György* kollégámnak, akik a relieftöredék fényképét, ill. rajzát elkészítették.

FRAGMENT EINES MITHRAS-RELIEFS VOM BALATON-OBERLAND

Im Jahre 1979 wurde ein Reliefsfragment von Aszófó ins Bakony Museum, Veszprém geliefert, das aus Nagyvázsöny bzw. aus Dörgicse stammen sollte.¹⁻² Grösste Höhe des Reliefs: 43 cm, Breite: 31,3 cm, Dicke: 13,2 bis 14,2 cm. Material: Sandstein.

Die Tunika der auf den hinteren Teil des Tieres gedrängten Gestalt ist durch einen Gürtel geteilt, die Falten des Kleides sind mit parallel verlaufenden Rillen gekennzeichnet und das Kleid endet sich spitzwinkelig. Der Überhang der Gestalt erhebt sich in gebogenen Falten von unten beginnend bis auf den Rand der Einfassung. Das rechte Bein ist leicht gebogen. Vom hochgezogenen linken Bein sind ein kleiner Teil des Oberschenkels sowie der Fuss zu sehen.

Vom Tier ist nur der hintere Teil übriggeblieben. Das rechte hintere Bein ist ausgestreckt, während sich das linke Bein im Winkel gebrochen auf dem unteren Rahmenteil stützt.

Der unvollendete Tierschwanz reicht ebenfalls bis zum Rahmen. An der Schnitzarbeit neben dem rechten Bein ist ein Skorpion zu erkennen.

Gemäss der obigen Beschreibung haben wir das Fragment als ein Teil von einer Mithras-Tafel identifiziert. Auf dem eingerahmten Teil fehlen die begleitende Nebengestalten der stiertötenden Mithras-Szenen. Übrigens war es üblich, die Skulpturen der Dodophoren einzeln anzufertigen.³⁻⁵

Sol- und Luna-Darstellungen, die Schlange, der Rabe und der Hund waren nach aller Wahrscheinlichkeit auch in dieser Komposition enthalten, obwohl die Schlange erst später als Zusatzelement in den stiertötenden Szenen auf tauchte.

Anhand der übriggebliebenen Einfassung könnte unser Fragment sowohl in den Typ I wie auch in den Typ VI von Leroy A. Campbell eingestuft werden, in denen neben den Überresten aus Pannonien auch

andere Stücke aus dem Donaugebiet, Italien und Hedernheim enthalten sind.¹²

Anhand der Untersuchung von stiertötenden Szenen konnte T. Nagy nach der Position des Stieres bzw. nach dem Verhältnis von Mithras zum Stier mehrere Varianten unterscheiden. An unserem vom Balaton-Oberland stammenden Stück sind überwiegend die Kennzeichen der 4. Variante zu erkennen.¹³⁻¹⁴

Die Anordnung des Skorpions zeigt mit Lösungen aus Dakien und Moesien Verwandtschaft,¹⁶ während die Gestaltung des linken Beines eher mit der in Germanien üblichen Auffassungsweise vergleichbar ist.¹⁷ Eine auf dem Stier weit nach Hinten verlegte Anordnung von Mithras sowie die Darstellung seines linken Beines ist nicht ungewöhnlich; von Westeuropa und Rom bis zum Balkan kommt diese Darstellungsweise des öfteren vor.¹⁸⁻²⁰

Aufgrund der bisher beschriebenen kann von einem Mithras-Denkmal vom Balaton-Oberland gesprochen werden, das neben römischen Einflüssen auch westliche und für das östliche und mittlere Donaugebiet charakteristische Lösungen aufweist.

Die Gestaltungsweise der Tunika von Mithras ist bei den Attis-Darstellungen aus dem 2. und 3. Jahrhundert aufzufinden. Die Bearbeitung der Grabsteine in Aquincum, Interscisa und Brigetio weist auf die erstere Hälfte bzw. Mitte des 3. Jahrhunderts hin.²²⁻²⁵

Unser Mithras-Relief dürfte also in dem Zeitalter entstanden sein, in dem der Mithras-Glaube bereits zu einem allgemein verbreiteten, volkstümlichen Kult geworden ist.²⁶⁻²⁷

Den Fundort Nagyvázsöny oder Dörgicse auf der Karte mit Balatonfüzfő³² und Sárkeszi verbunden, erhält man eine schräg verlaufende Linie, deren Endpunkt in Budaörs bei Budapest ebenfalls mit Mithras-Stein gekennzeichnet ist.³³

